

Az új magyar Faust

(Goethe: *Faust*. A tragédia első részét és az Ős-Faustot fordította Jékely Zoltán, a második részt Csorba Győző. Az utószót írta Turóczi-Trostler József. A jegyzeteket összeállította Walkó György. Helikon Klasszikusok. 1959. Budapest.)

Az utószóban írja Turóczi-Trostler József: „Minden nemzeti irodalom befogadó készségének és befogadó képességének egyik kritériuma, hogyan tud megbirkózni a görög tragédiával, Dantéval, Shakespeare-rel és Goethe Faustjával.” Valóban a világirodalom — Goethe alkotta szó és gondolat — három másik nagy alkotása mellett hazánkban a Faust háttérbe szorult. A görög tragédiákat nem a fordítások, hanem Péterfy Jenő és Németh László tanulmányai vezették irodalmunk eleven áramába, Shakespeare fordítására a nagy korszak — Petőfi és Arany nemzedéke — legjobbjai fogtak össze. Dantét Babits Mihály szólaltatta meg nyelvünkön példaadó gondossággal és kiforrott művészettel, a teljes Faustot viszont Kozma Andor fordította le. Nem Kczma Andor becsületes munkájának és sokszor rokonszenves költészetének lebecsülése, ha a másik három nagy alkotás magyar tolmácsolásához képest elégtelennek valljuk próbálkozását. Érezték ezt műfordítóink is. Kosztolányi Dezső, Szabó Lőrinc, Jékely Zoltán több részlet fordításával igyekeztek a hiányon segíteni, Sárközy György pedig újra nekigyűrűzött az első résznek (1947), de az érdeklődés különösen az utóbbi években elevenedett meg. Kálnoky László 1956-ban adta ki a második részt, Franyó Zoltán pedig Erdélyből felelt rá az első rész és az Ős-Faust fordításával (1959). Ez „előkészület” után jelent meg a múlt év végén a teljes magyar Faust. Sajnos nem egy író fordításában. Nyilvánvaló előnyei lettek volna, ha ugyanaz a művész szólaltatta volna meg mindkét részt, noha

éppen a Faust esetében alaposan indokolható a munka megosztása.

Goethe maga fejtegette Eckermannnak, hogy „az első rész szinte egészen szubjektív, szenvedélyesebb egyéniség műve; az efféle félhomályt igen kedvelik az emberek. A második részben pedig alig akad szubjektív elem, magasabbrendű, tágabb, világosabb, szenvtelenebb világ bontakozik ki benne, s aki nem forgolódott kissé a világban, nem gyűjtögetett tapasztalatot, nem tudja majd, mihez kezdjen vele.” Az első rész líraisága miatt emberibb, hiszen a Gretchen-szerelem adja magvát, ezért az olvasók általában jobban élvezik. A második rész fejt ki igazában a fausti gondolatot: találhat-e az állandóan kereső, a mindig többre vágyó ember megnyugvást az életben? Van-e értelme az emberi küszködésnek? Az első rész tragikus befejezése mutatja, hogy zsákutcába jut, aki csak „önös” boldogságát akarja biztosítani, hogy Kölcsey szókincséből kölcsönözzünk. A második rész a „nagyvilág”-ba vezeti Faustot: a császári udvarba és az antik mitológia derűsnek látszó, klasszikus világába. Itt is megfeneklik a nagy akarat, végül a teremtő munka szerzi meg a boldog pillanatot a nyugtalan embernek, s menti meg Mefisztótól. Tehát filozófikusabb, gondolatokkal, célzásokkal zsúfoltabb a második rész.

A fordítók jól választották ki a rájuk eső szöveget: az érzelmesebb, könnyedebb Jékely Zoltán az első részt (és ennek első kidolgozását, az Ős-Faustot) vállalta, a töprengőbb, a fogalmazás gondját szenvedélyig mélyítő Csorba Győző a másodikat. Nemcsak azért érdekel bennünket jobban ez utóbbi, mert fordítója köztünk él, hanem azért is, mert inkább szól korunkhoz, és ez a nehezebb probléma. Mint láttuk, Goethe maga is tartott attól, hogy a közönség nem érti majd

meg, s valóban jó száz évvel a Faust befejezése után (1832) Babits Mihály így számol be a második részről: „Túlságos gazdagság, s egy kissé szét is hull, önnön terhe alatt. Goethe nem olyan hatalmas egységesítő és komponáló, mint Dante. A *Faust* kiegészült formájában mégis csak az *Isteni Színjáték*hoz hasonlítható. Nem csupán hatalmas belső méretei miatt, ahogy egy kor egész tudását, színskáláját s lelki küzdelmeit egyétfogja. Hanem úgy is mint nehéz, sőt egy kicsit ezoterikus költemény, kevesek számára való. Goethe, saját szava szerint, sok mindent „titkolt bele”. Ez a mű egy hatalmas edény volt, kemény tartó kincsei számára. Goethe művei rendszeren ilyen tartók, amikbe alkotójuk életdarabkákat rejtett bele;... Hosszú életében állandóan írt, s az egyetlen egység, amiben ezt a gazdagságot látni lehet, az író életének egysége. Végre is ebben az egységben kell látni a *Faust* töménytelen részletét és titkát is.” (Az európai irodalom története. II. k. 184—85.) Tehát Babits is az életrajz alapján érti meg a művet, mit várhatunk az átlagolvasótól? Pedig ez az igazi tragédia, ez felel a közösségi ember kérdéseire, s látszólagos kúszaltságával, változatosságával, nyugtalanságával, kicsinyes részleteivel és nagy távlatáival létezésünk igazi tükré.

A második rész fordítását a tartalmi gazdagság, a folyton buggyanó és sercegő gondolatokon, a változatos versformán, egy szorgalmas élet írói munkájában összegyűjtött páratlanul gazdag szókinccsen kívül megnehezítik a „titkok”, a még ma is vitatott célzások és vonatkozások. Gyakran nem tudhatja a fordító nem laposítja-e meg egyik-másik utalást, nem lesz-e túlságosan szabatos a magyar szöveg, amikor kétértelműnek kellene maradnia.

A későbbi fordító természetesen előnyösebb helyzetben dolgozik, mint az előző: felhasználhatja a korábbiak eredményeit, és elkerülheti buktatóikat. Kálnoky László — igen helyesen — megjegyzésben közölte, hogy 75 sort átvett a régebbi kísérletekből. Ezért is kínálkozik most az alkalom, hogy Csorba Győző munkáját a három évvel korábban megjelent fordítással hasonlítsuk össze. Az első példát vegyük a második résznek mindjárt kezdetéről, amikor Ariel, a lé-

gies szellem másodszor szólal meg, s Goethe hangfestő szavak halmozásával érzékelteti a nagy változást, amelyet a napkelte idéz elő a természetben. (Elöl közlöm Kálnoky szövegét, aztán Csorbáét):

„Halld, a hórak fergetegje
mint hatol szellemfülekbe,
már az új napot jelezve!
Sziklakapu nyögve tárul,
Phoebus mennydörögve száguld,
zeng a fény, nincs arra szó!
Trombitálnak, harsonáznak,
szem káprázik, fül kifárad,
hallatlan s nem hallható.
Bujjatok virágkehelybe,
mélyre, csenedesebb helyekre
sziklarésben, lomb alatt:
kit elér, süket marad.”

„Halld! A hórak áradatja!
Szellemeleknek hirül adja:
Itt az új nap pirkadatja!
Szikrakapuk nyílnak zörögve,
Phoebus vágtat mennydörögve;
Zengve hull a fény alá!
Harsonák, kürtök riognak,
Fül kifárad, szem hunyorgat,
Hallatlan — s ki hallaná?
Bujjatok szirmok közébe,
Mélyre, mélyre, csönd ölébe,
Szikla rejtsen, lomb, levél!
Mind süketé lesz, kit ér.”

Mindkét szöveg általában híven idomul az eredeti tartalmához és formájához, de Kálnoky a kilencedik sorban mintha rosszul értelmezné az eredetit. Tautológiát használ („hallatlan s nem hallható”), pedig a sor második fele, mint Csorba helyesen fogja fel, bevezeti a következő négy sort (— aki meghallaná Phoebus vágtatásának fülrepezető hangjait, meg-siketül). Mindkettő megértette, hogy mozgalmasság érzetét kívánja az eredeti, de Csorba jobban érzékelteti az izgalmat. Olvassuk el egymás után az első három-három sort. Kálnoky egy mondata helyett Csorba négy rövid mondatba, illetve két felkiáltásba és két mondatba oldja a szöveget, s ezzel szinte indokolja a következő nagy eseményt. Azután kinyílik „nyögve”, illetve „zörögve” a sziklakapu, és elindul a Napisten-Phoebus, elterjeszti a világozást: Kálnoky

szerint: „zeng a fény, nincs arra szó”, Csorba szövegében pedig: „Zengve hull a fény alá!” Nyilvánvaló, hogy az elmélkedő „nincs arra szó” megszakítja a sorozatos mozgást, a második megoldás pedig előkészíti. Minden szót nem vitathatunk meg, bármilyen tanulságos lenne (például: mennyivel több cselekvést éreztet, és mennyivel emelkedettebb a „Harsonák, kürtök riognak”, mint a „trombitálnak, harsonáznak”!), de meg kell állapodnunk a befejező négy soron, mert itt kiderül, mi a különbség a két fordító eljárása közt. Kálnoky hívebben követi a német szöveget, de mennyivel kifejezőbb Csorbáé a „mélyre” szó megisméltetésével, s régi költészetünk egyik kezdetlegességében is nagy erejű formulájának, a közlésnek alkalmazásával („Szikla rejtsen, lomb, levél”)! A képlet létezéséről Goethének még sejtelve sem lehetett, mégis jobban illik a kora egész műveltségét magába olvasztó eredetihez, mint a pontosabb fordítás. Több részlet egybevetéséből is kiderülne, hogy Kálnokyra jobban ránehezedik a filológiai felelősség, nem meri, vagy nem tudja szabadjárá ereszteni mondatalkotó képzeletét. Csorba pontosan ragaszkodik az eredeti értelméhez, de a szavak megválogatásában költői leleményességét követi. Következetesebben valósítja meg azt az elvet, amelyet már Pázmány Péter tűzött ki: a magyarított idegen szöveg olyan legyen, mintha „először magyar emberül magyarul iratott volna.”

A másik különbség Csorba Győző nagyobb költői gyakorlatából, tudatosabb művészetéből ered. Ha megfigyeljük Kálnoky rímeit az idézett szövegben, elfogadható asszonáncok, legfeljebb egy helyen döccen (táru-l-száguld). Az új fordítás szemmel láthatóan a rímek hangzatosságára törekszik, hisz Ariel aeolhárfa kísérettel éneklí mindezt. Inkább azonos raggal bővített azonos szófajokat használ, hogy a dallamosságot biztosítsa. Így is akadnak olyan szellemes megoldásai is, mint „áradatja-adja-pirkadatja”: két szótagos, majdnem tiszta, jól zengő rímek, s a két ige főnevet kap közre, tehát a szófajok sem azonosak.

Néhány sorból még nem szabad általánosítanunk, lássunk más példát is. Az ötödik felvonás első jelenetében az idillikus boldogságban élő házaspárt szim-

bolizáló Philemont és Baucist meglátogatja egy vándor, régi ismerősük. Beszélgetésükből ismerkedünk meg az öreg Faust nagy alkotásával, a tenger szárításával, amelyet azonban megront, hogy ezt is Mefisztó segítségével valósítja meg. Philemont a bőbeszédű öregasszonnyal mesélteti el ismerősüknek a nagy eseményt. (Megint az 1956-i kiadás szövegét közlöm előbb, aztán az újat):

„Nappal meddő szolgálárma,
mit sem ért csákány, lapát;
s hol lángraj gyúlt éjszakára,
másnap ott állt már a gát.
Embervért áldoztak, éjjel
hallottunk halálsikolyt;
s hol a tűzsáv vízig ért el,
reggel ott csatorna volt.
Most már ligetünkre sóvár
s házikónkra e pogány,
és tőlünk alázatot vár
úri szomszédtság jogán.”

„Nappal hasztalan zajongott
Ásó, csákány, szolgahad.
Ám hol éjjel láng hunyorgott,
Reggel ott már gát szaladt.
Még talán embert is öltek,
Éjjel jajszó hangja szállt,
S hol tűzkigyók vízre törtek,
Másnap új csatorna állt.
Most meg már az átkozottak
Berkünk, házunk kellene;
Úri szomszéd, gógje oly nagy,
Eltipor minket vele.”

Az új fordítás a klasszikus idill egyszerű vénasszonyát beszélteti. Szókészletét a mindennapi élet kifejezései alkotják. Még arra is ügyel, hogy csak ott alkalmazzon enjambement-t, ahol az eredeti miatt elkerülhetetlen, de ott is értelmes szakaszokra tördeli a rím mondatot. A régebbi kísérlet viszont „meddő szolgálarmát”, „lángrajt”, „halálsikoly”-t, „sóvár” urat, „szomszédgög”-öt emleget. Vagy nem elég bőséges a magyar szókészlete, vagy stílusa nem elég hajlékony.

Kálnoky László fordítása gondos, becsületes, többször ötletes munka eredménye, amely alighanem segítette, ösztökölte Csorba Győzőt is. Csorba Győző műve a legsikerültebb műfordításaink közé tartozik. Jól tud magyarul, szókészlete bő-

seges, s ebből táplálkozik hajlékony, árnyalt stílusa. Költői tehetsége: képzelete, emberformáló képessége révén aztán sikerül az öreg Goethe gondolati és nyelvi gazdagságát, a jelenettről jelenetre és szereplőről szereplőre változó mondanivalót, nyelvet, versformát magyar nyelvi formákba önteni anélkül, hogy erőltetettséget látna az olvasó. Egy-két feszebb, újraolvasásra készítő sor ugyan akad Csorba szövegében, de előbukkan efféle az eredetiben is. Ha egészen síma, gördülékeny lenne a fordítás, meghamisítaná a Faustot, amelyben néha — különösen itt a második részben — meglátszik az alkotó küzdelme a szavakkal.

Goethe nagy műve nemcsak világirodalmi jelentősége miatt komoly feladat a különféle nemzeti irodalmak számára. Minden nyelv írójának erőpróba is: vál-

lalkozhatik-e ilyen sok rétvű, nagy igényű mű sikeres fordítására. A most megjelent magyar kiadás pályájuk derekán élő költőkre bízta ezt a szép munkát, akikben még él az ifjúság vállalkozó kedve, sőt néha merészsége, de szereztek már tapasztalatot, tanultak már mértéktartást, alázatot is. Jékely Zoltán és Csorba Győző, mindketten elsajátították Petőfi-Arany nagy eredményeit, művészetükbe olvasztották a „Nyugat” nyelvi újítását, sőt átmentek a modernebb kísérletek tisztító tűzén, de mindketten már mint múltra tekintenek vissza minderre. Az érlelődés korszakába jutottak, amikor tisztában vannak képességeikkel, tudatosan használják költői eszközeiket. Legjobb időpont az igazi műfordítás, azaz a művészi újraköltés számára.

FÁBIÁN ISTVÁN

Hunyady József: A fekete lovag

(Móra Ferenc Kiadó)

Nem lévén illetékesek a regény történelmi hitelességét megítélni, megkönnyebbülten olvassuk az impresszumban, hogy erről szaklektor kezekedik. Így minden figyelmünket a regénynek mint fróí alkotásnak szentelhetjük, a művészi hitelesség vizsgálatának:

Hunyady József egyébként is „vizsgázott” már történelemből, a *Hollós vitéz* című regényében. Ugyanabba a korba vezet *A fekete lovag* is, de mintegy „alulról” mutatva be az eseményeket. Nem Hunyadi János áll a középpontban, hanem Küsgergő, a dunaszentandrásai legényke. Az ő sorsa és magasbaívelő pályája hivatott egyrészt a történelmi eseményeken úgy áthaladni, hogy azokat is megismerjük, másrészt példázni egy népi származású vitéz érvényesülését a haladó gondolkodású Hunyadi maradi környezetében.

Küsgergő faluját a törökök fölégetik, lakosait kiirtják, s a fiút is csak az arra portyázó Hunyadi lovasai mentik meg az elhurcoltatástól. Hunyadinak megtetszik a talpraesett legényke, magához veszi és apródot akar belőle faragni. Itt szélesedik ki Küsgergő egyszálú története társadalomábrázolásá: a romantikus színe-

zetű ifjúsági irodalom módszereivel, tenát kissé ríktó színekkal, markáns vonásokkal, de elevenen, megkapóan és humorosan. Hunyadi sorsdöntő összecsapásra készül a törökkel, a népi erőkre támaszkodva — várában azonban még a feudalizmus az úr, az a XV. századi feudalizmus, amely a rőnesszanszból addig még csak a gátlástalanságot tanulta meg. Ahány nehézséget csak le kell győznie Küsgergőnek, annyi vonása lepleződik le a feudális önkénynek. Sértett önérzetében meggyomrozza a még suttyó (és ugyancsak krakéler) Hunyadi Mátyást, nem tudva, kivel van dolga — magára vonja Szilágyi Erzsébet kotlós haragját és, igaz, Hunyadi parancsára Mátyással együtt, karcerbe kerül. Parasztfiú lévén meg kell kóstitnia a nemesúrfik minden pőkhendi praktikáját, s amikor beleszeret a kincstartó lányába, Koczogh Annácskába, szerencsétlenségére a leghitványabb úrfi, a romantikusan sötétlelkű és züllött Boromissza Gábris főapród a vetélytársa, aki hamis váddal deresre hűztatja Küsgergőt, sőt a várból is kitaszíttatja.

Sértettség, bosszúvágy, viszonzott, mégis elérhetetlen szerelem: íme a regény